

عنوان: بررسی نقش علامه مجلسی در گسترش مذهب تشیع

گردآورنده: رویا پیکرستان

پاییز ۹۶

چکیده

فعالیت های علامه مجلسی در دوران صفویه به بیشتر به چشم می خورد. وی با نفوذ در دربار صفوی و مهار سلاطین در نزد خود توانست اقداماتی فراوانی را به سرانجام برساند. با بررسی آنچه از آثار علامه به جا مانده می توان به صراحت بیان کرد او تمام عمر خود را مشغول نویسندگی بود که از بزرگترین آثار او می توان به بحارالانوار اشاره کرد

کلید واژه: علامه مجلسی، صفویه، بحارالانوار، مذهب تشیع

مقدمه

هیچ آیین و مکتب و ملتی، از نظر برخورداری از الگوهای برجسته و اسوه های تربیتی همچون آیین اسلام و امت مسلمان نیست، از افتخارات مکتب وحی، پرورش چهره هایی بالنده و الهام بخش است که برای همه کسانی که در پی سرمشق چگونه بودن اند راه نشان می دهد و درس چگونه زیستن می آموزد.

علامه مجلسی مردی بود که در حساس ترین برهه تاریخ تشیع و ایران، سکandar کشتی مذهب و سرزمین خود گشت. مردی که با احیاء و جمع آوری ذخائر تشیع و رویارویی بالتقاط و انحراف دریچه ای زیبا به روی حوزه های علمیه گشود و طلاب را به تماشای افقی نوین نشان داد و با دوراندیشی سرزمین ایران را از گزند خائنین بع آن و حوادث روزگار محفوظ داشت بطوریکه تازمان نفوذ او بردستگاه حکومتی هیچ قدرتی جرات تعرض به سرزمین های ایران را نداشت.

امید است این مقاله دیدگاه جدیدی نسبت به اقدامات علامه مجلسی و نقش او در گسترش مذهب تشیع در ذهن مخاطب ایجاد نماید و مورد توجه آینده سازان این سرزمین و مدافعان آینده این مذهب حق قرار گیرد.

مفهوم شناسی عنوان: هدف از انتخاب این عنوان آشنایی بیشتر با مرحوم علامه مجلسی و تاثیر ایشان در گسترش مذهب شیعه است که در این میان به شناخت مجموع اقدامات می پردازیم.

سیر تدریجی رسمیت یافتن تشیع در ایران و نقش اندیشمندان و علما در گسترش آن:

دوتن از علما در دوره های تاریخی مختلف در تثبیت وضعیت مذهب در ایران کوشیدند. در واقع تشیع به عنوان مذهب رسمی در زمان صفدیه به بار نشت که این مهم حاصل تلاش چند صدساله ای بود که تا پیش از این در دوره تاریخی توسط علامه حلی اتفاق افتاده بود و در زمان صفویه و در دوران **علامه مجلسی** به بار نشست. (حجت الاسلام والمسلمین صادقی. گزارش خبری کتاب ایران مرداد ۹۶/۵/۳۰)

علامه مجلسی از زمره ی پرکارترین نویسندگان جهان می باشد (سیدحسین، نصر: «فعالیت فکری، فلسفه و کلام» یعقوب، آژند، ترجمه تاریخ ایران دوره صفویان، ۱۳۸۰، ص ۹۶۳)

که البته تمامی نوشته هایش در راه ترویج تشیع بوده و تاثیر آن ها را بیشتر از تالیفات علامه حلی دانسته اند. (نوری طبرسی: فیض قدسی، ص ۴۶)

اودر اندک زمانی مراحل مختلف علمی را یکی پس از دیگری طی کرد. بطوریکه در همان سنین جوانی آثار نبوغ در سیمای نورانش آشکار بود و هرکس او را می دید آینده درخشانی را برایش پیش بینی می کرد. («مهدی موعود ص ۵۹ حسن، ابراهیم زاده، دیدار با ابرار، پاییز ۹۲ ص ۲۹)

«هنگامیکه در مسجد جامع اصفهان مردم را موعظه می کرد، هیچ کس را فصحیح ترو خوش کلام تر از او ندیدم. حدیثی که شب، مطالعه میکردم چون صبح از او می شنیدم چنان بیان می کرد که گویی هرگز آن را نشنیده ام. (مصلح الدین، مهدوی، زندگی نامه علامه مجلسی، جلد ۱، ۱۳۷۸ ص ۱۴۸)،

وی طلاب را که مدتها از روایت واحادیث جدا بودند به مطالعه و تحقیق در روایات تشویق کرد و تحویل دادن آن ها به نسل فردا -بدون هیچگونه کم و کاست و تحریف- اعلام کرد: «اگر هریک از طلاب کتب اربعه را بنویسند به دریافت اجازه از نائل خواهند شد. طلاب با شوق تمام به نوشتن

کتب اربعه پرداختند و نسخه ها را نزد علامه می بردند و او با خط خود در پشت نسخه های آن ها اجازه آن را می نوشت.» («یادنامه علامه مجلسی ص ۲۶ » همان)

طلاب و روحانیون ، اجازه علامه را بر پشت نسخه هخای نوشته شده توسط خود را مایه افتخار و مباحثات می دانستند. بیش از بیش در حفظ نسخه ها می کوشیدند و آن ها را به عنوان یادگار به فرزندان خود می سپردند. (همان)

مناصب حکومتی و اقدامات علامه مجلسی

۱. رد و محکومیت تصوف

تدوین فقهی وحل و فصل تناقضات و اختلافات احکام فقهی که اگر تعریفات کلامی به خود میگرفت، خطراتی به دنبال داشت و بالاخره رواج الهیات و کلام جدید مجلسی که هماهنگ با احساس و مناسک عامه و به مفهومی نوع جدید تشیع بود. دفاع معروف محمد باقر مجلسی ، مجتهد آخرین شاه صفوی که رفتار التقاطی و تردید آمیز پدرش را درباره ی تصوف در پیش گرفت (ترجمه یعقوب آژند، تاریخ ایران دوره صفویان، ۱۳۸۰، ص ۳۲۶-۳۲۸)

این پادشاه [سلطان حسین] بس اجتماع علما یارکم اراده وبی حال وضعیف النفس بود و مراعات ظواهر دین و احترام علما وزهاد را می کرد. مدارس و محافل اجتماع علما در زمان وی از اماکن شریفه، مقرر شیادان و مجرمین شد. شاه تحت تاثیر افکار و عقاید یکی از علمای آن زمان، آخوند ملا محمد باقر مجلسی قرار گرفت و به از بین بردن فرق مختلف اسلام از آن جمله متصوفه که اجداد خاندان صفویه بودند. (عباس، پرویز، تاریخ دوهزار و پانصدساله، جلد ۳، ص ۷۵، سال ۱۳۴۳)

۲. منصب شیخ الاسلامی

علامه مجلسی که در دوره شاه سلیمان، عالمی برجسته و به دلیل تالیف آثار بیشمار، به صورت چهره ای شاخص در آمده بود، به سال ۱۰۹۵ هجری به عنوان شیخ الاسلام اصفهان تعیین شد. وی این منصب را تا مرگ شاه سلیمان در اواخر سال ۱۱۰۵ برعهده داشته گرچه حکم رسمی برای وی

نوشته نشده بود و پس از آن نیز ، از طرف شاه سلطان حسین به همین سمت منصوب شد فرمان
شیخ الاسلامی می تواند در تبیین موقعیت سیاسی علما در دولت صفوی نیز به ما کمک کند.

(رسول، جعفریان، صفویه از ظهور تا زوال، ۱۳۷۷، ص ۳۹۸-۳۹۹)

او از استراتژیهای مختلفی بهره می برد، گاهی باتمجد از پادشاه یا درباریان و گاهی باتحریک عرق
ملی و مذهبی آنها و برخی مواقع از جمله هنگام جلوس شاه سلطان حسین و نیز در مقدمه کتاب
زادالعماد از او. پدرش تمجد کرده است. به نظر می رسد علت این تمجدها

اولا، جلب توجه پادشاه به گسترش و تبلیغ آیین تشیع و جلوگیری از به بیراهه کشاندن مکتب
تشیع بود. مثلا شاه سلطان حسین به علت ارتباط با علامه مجلسی ، بخشی از املاک خویش را
وقف تالیف بحارالانوار و هزینه طلاب علوم دینی کرد

(محمدباقر، مجلسی، مهدی موعود، ترجمه جلد ۱۳، بهار ۱۳۷۳ ص ۶۲-۶۳)

ثانیا، هدف علامه جلوگیری از نفوذ بیگانگان و مبلغان مذهبی مسیحی و انجام عمل امر به معروف
و نهی از منکر و جلوگیری از گسترش مفاسد اجتماعی بود.

ثالثا، باتوجه به اینکه آخرین سلاطین صفوی به علت ساده لوحی و کم تجربگی تحت تاثیر
اطرافیان و خواهه سرایان قرار داشتند و این افراد باتمجد و تقدیر، شاه را وادار به باده خواری
و عشرت طلبی می نمودند. علامه با تمجد خود توجه شاه را به خود جلب می نمود و سپس با
موافقت او اهداف خود را دنبال می نمود.

به طور یقین ، هدف علامه از برقراری اینگونه روابط باشاه و تمجد از او، حفظ دین بود، به منحوی
که حتی مستشرقین از جمله لکهارت اقدام مجلسی را بنابه انگیزه دینی می داند، نه از روی حرص
آز (لارنس، لکهارت، انقراض سلسله ی صفویه ایام استیلای افغانه در ایران، ترجمه ی مصطفی قلی
عماد، ص ۳۸)

منتشر شد. لذا نسخه های آن مانند جلد اول رواج نیافت و حتی برخی مجلدات تا اوایل قرن چهاردهم در اختیار نبود. چاپ سنگی کامل و مشهور کتاب با همت حاج میرزا محمدحسن امین دارالضرب مشهور به کمپانی و پس از او فرزندش، حاج محمد حسین، با اشراف سید محمد خلیل و چند دستیاره، در تهران صورت گرفت. پیش از آن نیز مجلدات پراکنده ای به طبع رسیده بود، از جمله مجله اول و دوم درهند (همان، ص ۱۳۸)

یکی از مسائلی که در آثار و نوشته های علامه مجلسی قابل توجه است، پرداختن وی به آگاه کردن توده های مردم فارسی زبان بامتون دینی است به رغم همه ترجمه هایی که تا این زمان از متون شیعی شده بود، آثار و تألیفات قابل توجهی برای هدایت مردم بر اساس موضوعات مورد نیاز آنان، آن هم برگرفته از معارف اهل بیت علیهم السلام به ثمرنرسیده بود

در چنین فضایی، علامه مجلسی با همه موقعیت برجسته علمی و توانایی هایی که در بحار و شرح کافی او -مرأه العقول- شاهد آن هستیم؛ با کمال تواضع، به فارسی نویسی پرداخت و آثار بشمارای را برای هدایت عامه مردم و به زبان آنها نوشت. این آثار در زمینه تاریخی زندگی پیامبر صلی الله علیه و اله و سلم تاریخ زندگی امامان، شرح حدیث وصیت پیامبر صلی الله علیه و اله و سلم به ابوذر با عنوان عین الحیوة و نیز نگارشی مهم در زمینه اخلاق فردی و اجتماعی با عنوان حلیه المتقین دنبال شد؛ به طوری که در ازای سیصدسال گذشته، آثار یادشده همواره مورد استفاده عامه و حتی زبدگان بوده است. (رسول، جعفریان، از ظهور تا زوال صفویه، سال ۱۳۷۷، ص ۳۹۷)

در واقع، می توان گفت که کتاب حلیه المتقین - به رغم کهنگی نثر آن برای امروز - برای سه قرن، تضمین کننده حضور معارف اخلاقی در جامعه ایران بوده است. به ویژه با توجه به وجود بقایای اخلاق درویشی که به نوعی درسستی و کاهلی و فرهنگ گدایی و غیربهداشتی جامعه موثر بوده، می توان ارزش این اثر را در آموختن اصول اخلاقی و بهداشتی زندگی براساس آموزه های دینی دریافت. (همان، ص ۳۹۸)

مهم ترین اثر علامه مجلسی، کتاب عظیم بحار الانوار است که به دلیل فرصت کم و مشاغل زیاد، علامه فرصت تصحیح روایات را پیدا نکرد. به همین دلیل، در مقدمه بحار چنین آورده است:

«در نظر دارم که اگر مرگ مهلت دهد و فضل الهی مساعدت نماید، شرح کاملی متمم بر بسیاری از مقاصدی که در مصنفات سایر علما باشد، بر آن می نویسم و برای استفاده خردمندان، قلم را به قدر کافی پیرامون آن به گردش درآوردم»

بحارالانوار مجموعه ای بزرگ، روایی و تاریخی است که در ضمن آن، بسیاری از آیات قرآن کریم تفسیر شده اند. (علی اکبر، والایی، علامه مجلسی، سال ۱۳۸۵، ص ۱۲۰)

طبق تحقیقات و برآوردهای حجة الاسلام دوانی در کتاب مفاخر الاسلام، اگر همه ی آثار علامه مجلسی چاپ شود بالغ بر صد و بیست هزار صفحه خواهند بود (یعنی بیش از ۳۰۰ کتاب ۴۰۰، صفحه ای). (علی، دوانی، مفاخر الاسلام، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، جلد ۸، سال ۱۳۷۹، ص ۲۲۷)

نتیجه گیری

علامه مجلسی در گسترش مذهب شیعه نقش به سزایی داشتند که در این مقاله به موارد اندکی از آنها اشاره شده.

حوزه فعالیت مرحوم مجلسی بسیار وسیع است و این مقاله همچون قطره ای در دریاست. چه در زمینه نفوذ سیاسی، اخلاقی، و نشر آثار

بازسازی حدیث شیعه تلاشی بود برای در دسترس همگان قرار دادن اندیشه معتبر دینی و فراهم کردن متونی که به پرسش های شیعیان پاسخ دهد و آنان را از پرداختن به عرصه ها و علوم انحرافی مانند فلسفه و تصوف بی نیاز کند.

بحارالانوار شامل همه دانش های بشری بود که در کلام امامان بازتاب یافته بود و نقش دایره المعارف شیعی را در دوران خود ایفا می کرد

امید است که این مقاله، همچون قطره های باران، بخشی از تشنگی روح نسل نوجوان و جوان امروز را سیراب کند و با بهره گیری از شعله شمع وجود این بزرگان، آنان را به دنیای امید و روشنی رهنمون گردد.

امیدواریم که شامل آثار قدر تری در این زمینه باشیم.

منابع و مأخذ

آرام، احمد، ترجمه آربری، ا.ا.چ، تاریخ اسلام کمبریج، زیر نظر بی ام هولت، آن لمبتون، تهران، امیرکبیر، سال ۱۳۸۸

آژند، یعقوب، تاریخ دوره صفویان، تهران، جامی، سال ۱۳۸۰

ابراهیم زاده، حسن، دیدار بالابرار، تهران، انتشارات دنیای کتاب، جلد ۳، پاییز ۹۲

استادی، رضا، گروهی از دانشمندان شیعه، قم، تولید و پخش ارزشمند، سال ۱۳۸۳

پرویز، عباس، تاریخ دوهزار و پانصد ساله، تهران، انتشارات دنیای کتاب، جلد ۳، سال ۱۳۴۳

جعفریان، رسول، صفویه در عرصهٔ دین و سیاست، جلد ۱، قم، پژوهشکده، حوزه و دانشگاه، سال ۱۳۷۹

جعفریان، رسول، صفویه، از ظهور تا زوال، تهران، موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، سال ۱۳۷۷

حصاری مقدم، جواد، علامه محمدباقر مجلسی، دانشنامه نماز جمعه، شورای سیاست گذاری ائمه جمعه، بهار ۹۴

دوانی، علی، مفاخر الاسلام، تهران، مرکز استاد انقلاب اسلامی، جلد ۸، سال ۱۳۷۹

سلطان محمدی، ابوالفضل، اندیشه سیاسی علامه مجلسی، حوزه علمیه قم، موسسه بوستان، سال ۱۳۸۳

صادقی، حجت الاسلام، تهران، گزارش خبری کتاب ایران، مرداد ۹۶

قمی، شیخ عباس، فوائد الرضویه، تهران، بوستان کتاب، سال ۱۳۸۵

قلی عماد، مصطفی، ترجمه لارنس، لکهارت، انقراض سلسه صفویه ایام استیلای افغانه، تهران، مروارید، سال ۱۳۶۸

مهدوی، مصلح الدین، زندگی نامهٔ علامه مجلسی، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد، جلد ۱، سال ۱۳۷۸

مجلسی، محمد باقر، مهدی موعود جلد ۳ بحار الانوار، تهران، انتشارات دارالکتاب الاسلامیه، سال ۱۳۷۳

مهریزی، مهدی، شناخت نامه علامه مجلسی، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سال ۱۳۷۸

نصر، سیدحسین، فعالیت «یعقوب، آژند، ترجمهٔ تاریخ ایران دوره ی صفویان، تهران، جامی» فکری، فلسفه و کلام، سال ۱۳۸۰

نوایی، عبدالحسین، غفاری فرد، عباسقلی، تاریخ تحولات سیاسی اجتماعی فرهنگی ایران در دوران
صفویه، سازمان سمت، سال ۱۳۵۱

والایی، علی اکبر، علامه مجلسی، تهران، انتشارات مدرسه، سال ۱۳۸۵